

CS. VARGA ISTVÁN

Németh László „kariatidái” és a „mítoszi csóva”

Diogenész fényes nappal lámpással kereste az embert. Pál apostol az ösbűn következményére, az ember rosszra hajló természetére mutat rá: akarja a jót, mégis a rosszat teszi. A görögben az ember: *antróposz*: „aki fölfelé néz”. Szophoklész himnuszában az ember a legcsodálatosabb lény: „Sok van, mi csodálatos, / De az embernél nincs semmi csodálatosabb” (Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása). Az eredetiben szereplő *thavmasios* jelentése: csodálatos és rettegetes. (Hasonló, mint a latinban a *sacer*: „szent” és „átkozott”). Az *Ádám* jelentése: „földből vétetett ember”. A latin *homo*-ban is benne van a *humus* szótó, amint a *humilis* kifejezésben és a *humor* szógyökében is. A magyar *ember* szó többszörös szóösszetétel. Ősi, uráli eredetű főfogalom a „nő” és „anya” jelentésű *emē*. Az *ember* második tagja: a *fēr*. Amikor a *fēr* jelentése elhomályosult, hozzátették a *fi* változatot.

Líránkban a nőkép, a földi és égi anyakép Janus Pannoniustól a jelenkorig nyomon követhető: „Világ világa, / Virágnak virága” – „termő ékes ág”. Az ember „Ég és Föld fia”; Vörösmartynál 1849 után: „örült sár”. Az *Emberek* című versben: „Az emberfaj sárkányfog-vetemény.” Gárdonyinál: „Agyagedénybe zárt isten-sugár”, Móricznál: „Sárarany”.

Németh hőstipológiája: a „hős”, a „szent” és a „szörnyeteg”. *Széchenyi* című drámájában az emberfogalmon átragyog a szakralitás: „Minden fej Isten kápolnája. De a Széchenyié székesegyház.” Döbling sorsmetafora: „menny és pokol”, egyben „csodálatos nemzeti szentély”. Széchenyi végső, nemzetébresztő tette: a „szent csontok lerakása”. Önfeláldozása tiltakozás a zsarnoki „üdvözítés” ellen; halálával is népe életjussát, hitét, öntudatát erősíti.

Németh kariatidái közül az első: Kurátor Zsófi. A *Gyász* magyar paraszt-típusú Élektrája a későbbi nőalakoknál archaikusabb, vaskosabb, keményebb és nyersebb „archaikus istennőtörző”. (Olyan, mint az Akropolisz kariatidái között a dór ruházatú Peplosz-koré.) Az ószékely balladák komor atmoszféráját árasztó regényben hibátlan egységbe olvad a lélektani, a társadalmi és a mítoszi dimenzió: a gyászmag-

tartás ember- és életellenessé, az erény túlhajtása vétekké válik.

Németh nőalakjai fénycsóvás kariatidák a magyar társadalom lélektani, szociológiai és mítoszi dimenziójában. Zsófi alakja és sorsa előlegezi az életmű egyik alapkonfliktusát: a nemes minőségű személyiség és a hozzá méltatlan környezet tragikus ütközését. Antigoné és Élektra a kötelesség hősnői: „ellentétek és ikercsillagok”. „Az emésztő kéz fölött hősi frigiditás.” „Emberiességében embertelen: kötelességtudatában már-már rút, s visszataszító nőietlensége mélyén fájdalmasan nő. Egy életet adott egy kötelességért...” Az emberi természetén túlnőtt erkölcs ember- és életellenessé válik, a hősnő szörnyeteggé. Írójának önvallomását igazolja: „Az emberben sok ember van: egész menny és egész pokol. Az én poklom mélyén Élektra ül.”

A *Negyven év* című pályakép egyik fontos önértelmezése: „A legnagyobbat, nőalakjaimat azonban Szophoklésztlől s tán Olümia szobraitól kaptam: attól a férfiak fölé nőtt női nagyságot (mely szép egységet kínált a bennem lévő férfiszervenvedélynek s nőies érzékenységnek), ezektől a becsvágyat, hogy az emberi külsőhöz ragaszkodva isteni lényeket teremthessenek”.

Az *Izony* hősnője nem képes „a világgal elegyedni”. Pokollá váló házasságának „szörnyetegletnek” érzett történetét analitikusan (*αναλυσω/analysó*) visszafejti, értelmezi. Szabó Árpád nyomán Vekerdi László mutatott rá: az „analysis” eredeti görög jelentése a „visszafelé dolgozás”, a „visszafelé munka” csak akkor érthető, ha eltekintünk a szó mai jelentésétől. „Feloldás” ez is, de másféle, mint az „elemekre bontás”.¹

Nelli alkata, sorsképlete a kozmikus lét „egy aspektusát”, értéktípusát példázza. A regényterv alapeszméje: a személyiségnek joga van a maga autonómiájához. A hősnő emberi méltóságát, integritását, autonómiáját védi: „Olyasmit éreztem, hogy az is lehet szép: egyedül lenni a világban. Az ember tesz, és nem érti senki, föláldozza magát, és nem veszi észre senki, boldogtalan és közben olyan kemény és ragyogó, mint feje fölött a csillagok.”

Nelli konklúziója: „A testem alkalmas volt mindarra, amire más asszonyé... A lelkem nem tudott elegyedni a világgal.” Egyénisége a görög mitológia

¹ Á. K. SZABÓ: *Working backwards and proving by synthesis = Boston Studies on the Philosophy of Science*, ed. by R. S. COHEN and M. W. WARTOFSKY, vol. XXV., Dordrecht, 1974, Reidel, 118–130.

„szűz istennője”, a független és érintetlen Artemisz (a rómaiaknál Diana) és Akteón (Akteiön) történetét idézi. Németh önkomentárja: „Az, hogy hősnőm körül az egész világ hangulatát idézzem föl, ahogy a görögség Artemisz körül, már csak írás közben jutott eszembe, az érzéseimbe. Hogy Artemisz szét is tépett valakit, akkor rémlett föl, amikor a magam Akteónját már széttépettem.”

Az Iszony az emberi értékcapcsolatok regénytragédiája. Egyedi a szociológiai korrajza, lélektaniséga, „társadalmi csiszolata”, a főalakok „mítoszi sugárzása”. Hősnőjének sorsában a felismert katarzis az embertől az emberiségig ível. Németh számára „a mítosz a teljesség iskolája”: az eszme áttetsző változata, az „üstökös csóvája” az eszmék holdudvarán. (Kerényi Károly a görögségen át nézte a magyarságot, Németh a magyarságon át fürkészte a görögséget.)

A „Mivel több egy isten egy alaknál?” kérdésre Németh válaszol: „Amiben egy üstökös egy csillagnál: csóvája van a mindenségben... A modern regényben, drámában nincsenek istenek, sem istenfélék; de az »alak« itt is kaphat ilyen mítoszi csóvát...” A „mítoszi csóva” jelzi, kiemeli „a férfiak fölé nőtt női nagyságot”. A négy Németh-nőregényben a nők a minőség eszményének képviselői – ellentétben a férfialakokkal.

Németh a nőket „bizonyos erkölcsi attitűdök szemléltetésére” alkalmasabbnak tartotta a férfiaknál: „a dráma férfi-felem, közösségi indulataim műfaja volt; a regény inkább női felemé, azaz az apró részleteké s az azokon átsegítő kozmikus távlatoké”. „Élektra, Antigoné [...] egymást követő lelkiállapottaim: lelkeim tartalmát csodálatosan fedő szimbólumok.”²

Égető Eszter Démétér (Δημήτηρ) típusú kariatida. A Földanya a földművelés és a termékenység istennője, általa hoz termést a növény, érlelődik a gyümölcs, a kalász, ő tanította meg az embereknek a földművelés művészetét. Csomorkány: a magyar vidékiség, elmaradottság modellje, azonban fölötte az egyetemeség „mozarti dallama” zeng. Eszter közösségteremtő, „egyszerű, harmonikus, mai szent”. „Akarat és belátás”

Király József: 48-as emlékmű (Lábatlan, 1948)

harcában a belátás vezérli: „a maga körüli életfolton valami édenkertfélélet próbál teremteni”. A történelem vihara és a férfőrület szétdúlja édenalapító kísérleteit, de mindig újrakezdi a rábízott, szigetnyi világ humanizálását. „Ami Eszterben érték, Nelliben is ott szunnyadt, de önnön gyöngesége vagy a körülmények viharos szorítása okán nem juthat – vagy későn jut – benne érvényre. Eszter életköre tágabb, gazdagabb, mint Nellieé, több színt, élményt, tanulságot szívhat magába. Ezért válhat közösségi lény: ő már nem tépi szét Akteónját, inkább próbálja megérteni...”³

Égető Eszter, amint haldokló apját ápolja, előképe az *Irgalom* egyetemes szolidaritásának, irgalomtanának: „Ahogy a karjában fogta, kis Eszti Pieta-képei jutottak eszébe. Nem hiába festették olyan szívesen a régi nagy festők. Ez a legszomorúbb, s mégis a legszebb asszonyi érzés: az elpusztult nagyságot úgy, mint fiacskánkat egykor, a közönyös emberiség helyett, az ölünkben tartani”.

2 NÉMETH László: Levél Kerényi Károlyhoz = N. L: Kiadatlan tanulmányok I., Magvető, Budapest, 1968, 360.

3 GREZSA Ferenc: *Németh László vásárhelyi korszaka*, Szépirodalmi, Budapest, 1979, 257.

Németh etikumra épített eszmekatedrálisa, testamentuma az *Irgalom* (1965): „a fényre jutás káprázó keresgélésétől a fénytől megválás búcsúszaváig” fogja át az írói pályát. Hősnője, a szembesülés erkölcsével tanulja meg: „az eszményítő csodálatnál mennyivel nagyobb, emberibb érzés az irgalom”. Ágnes medika, az író „Medici-kápolnájának” legszebb „kariatidája”. Irgalomra szoruló nagy elfekvőnek látja az egész világot, melyben megfogyatkozott az élni segítő legfőbb erő: a hit, és kihűlőben van a szeretet. Ágnes autonóm személyiség, eljut a közösségért való tevékeny élet cselekvő igenléséig.

A drámákban is találunk hősnőket: a *Bodnárné* és az *Erzsébet-nap* a *Gyász* regényvilágához kapcsolódik. A *Bethlen Kata* a „Gyűlölni nem, csak szeretni születtem én” alapelv szerint az „erdélyi Antigoné”. Gróti Ágnes, a *Mathiász-panzió* hősnője, etikumra emelt minőségeszményt képvisel. Szigete már olyan Noé-bárka, amelynek nincsen Ararátja.

Király József: 48-as emlékmű (Lábatlan, 1948)

A minőség forradalma szerzője egész életében azért küzdött, hogy „a maga törvényén élhessen”. Empátiás átéléssel képes volt a nők szemével is látni, fülével hallani, szívével érezni. Az *Emberi színjáték* egyik fő gondolatát – „A szeretet bizonyos fokán az ember elmeorvos” – viszi tovább a kegyelmi tudást is közvetítő, egyik legkeresztényibb magyar regény, az *Irgalom* Kertész Ágnesé: „itt már néha gyógypedagógusnak kell lenni”.

Németh a feleségéhez, Démusz Ellához fűződő viszonyát így értelmezte: „A te vetélytársad nem egy másik nő volt... hanem az Ideál, a Szerep... egy kapcsolat erejét, gyengéjét nem az mutatja meg, hogy mennyire rángatják, hanem hogy mekkora rángatás sem képes elszakítani.” Zárómérlége: „Ő volt a legkülönb”; „Ő volt életem igazi szerencséje...” Keresztury Dezső a *Mulier fortis* című, Németh Ella emlékére írt versét ezekkel a szavakkal zárja: „Dúsan termő fa dőlt a mélybe le, / de fölmagaslik emlékezete.”

*

Hegedűs Lóránt Némethet az „üdvösségügy lángelméjének” nevezte. Sándor Iván *Németh László üdvtana* címen esszékötetet publikált. Schmitt Hedvig az író betegsége alatti megtéréséről bizonyágtételt tett közzé. Monostori Imre *Egyszer csak bennem lakott az Úr* címen Németh üdvösségharcáról, Görömbei András az író kereszténységéről értekezett. Az apja orvosi hivatását és hitét is folytató Németh Csilla megerősíti: Németh László kereste, és megtalálta, akit keresett.

Sorskérdéseinkről gondolkodva emlitem: huszonöt éve Németh László neve – Bibó Istvánéval együtt – még pártzászlókon lobogott, az író a fővárosban és szerte az országban szobrot, emléktáblát kapott. Sütő András jól látta: „Nem szoborra: visszhangra vágyott, az írói gondjába emeltek válaszjeleire.” Fodor András kérdésére – „megérdemeltük-e?” – Nagy Gáspár *Éjszakáimban lámpafény. Németh László halhatatlan szellemének* szentelt versében – a lutheri „Dixi et salvavi animam meam” – „Szóltam, és megmentettem lelkemet” – gesztusával felelt: „bár igazán sose halt meg, / de azért jobb és értőbb utókort remélt!”